

TARJÁN BALÁZS

BUDAI SZŐLŐK ÉS BOROK

Budai szüreti mulatság
a 19. század közepén
Megjelent: Skizzen aus dem
Volksleben in Ungarn / von Freiherrn
Gabriel von Prónay 1855

A budai szőlők és borok évszázadokon keresztül ismertek és közkedveltek voltak. Bertrandon de la Brocquiére francia lovag 1433-ban tett utazást Magyarországon, s budai látogatásáról egyebek mellett ezt írja: „Buda környéke rendkívül kies, a talaj pedig mindennemű élelmiszert bőségben szolgáltat, különösen kitűnő a fehérbor, mely tűzességét a számos meleg forrástól és az azokban lévő kénthől kapja.” Freyherr von Wratislaw 1591-es magyarországi utazásainak leírása ismét azt bizo-

nyítja, hogy Buda képéhez szorosan hozzátartozott a szőlő: „Buda városa igen kellemes vidéken fekszik, egyik oldala magas szikla, mely részben szőlővel van beültetve.” Richard Bright angol orvos 1815-ben Magyarországot beutazván ezt írta: „Óbuda határa tele van szőlőkertekkel, itt kitűnő vörösbor terem. Ausztriában Budai bor néven ismerik és igen kedvelik.” A budai bor ma már csak emlék. Írásunk azt a hosszú időszakot tekinti át, amelyben viszont nagyon is valóság volt.

SZŐLÉSZKEDŐ NYÁRSPOLGÁR

„Nietnagel Jónás nem dúsgazdag ember ugyan, legalábbis milliókat nem rak egyik zsebéből a másikba, de mint a polgári életben mondani szokás, igen jól bírja magát. Házán s kereskedésén egyetlen fillérnyi adósság sincs, s ámbár maga rendesen csak egylovas kasszekéren jár a városban, steinbruchi [kőbányai] vagy sashegyi pompás termésű szőlőjéből mégis saját természetes nyolc német lova hordja haza a mustot.” Volt mit hazahordani, hiszen „Jónás úr mintegy száz negyed [negyed = fertály; 100 negyed = kb. 30 hektár] szőlővel bírt Budapest legjobb helyein.” Nietnagel úr komolyan vette borosgazdai mivoltát: „Tíz óra tájban megáll boltja előtt egylovas kasszekere, s ő fölül, és szolgálját hazaküldvén, meglátogatja szőleit, pincéit és egész gazdaságát, mert ő mindenütt személyesen szeret jelen lenni, tudván, hogy a gazda szemtől híznak a marhák, mit élettelen jószágokra is bátran alkalmazhatni.”

Nietnagel Jónás, foglalkozására nézve vasáros, igazi budapesti nyárspolgár, Nagy Ignác, a kitűnő újságíró 1843-ban született, *Nyárspolgár* című satirikus írásának hőse, aki azért érdekes számunkra, mert megmutatja: a magát tehetősnek tudó és mások által is annak tartott polgár szinte kötelezően tulajdonosa volt budai – vagy ahogy az író már akkor nevezi, budapesti –, „pompás termésű” szőlőknek. Nem meglepő módon Gyürky Antal 1861-es *Borászati-Szótár*ában visszaköszön ez a vélemény: „Buda főváros a Duna jobb partján fekszik, igen nagy kiterjedésű szőlőkkel bír, melyek többnyire tehetős polgárok kezén vannak, kik költséget nem kímélve igen jól s célszerűen művelik azokat.”

Azt is megtudjuk Nagy Ignáctól, hogy akkoriban akónként 12 pengő forintot mérték a sashegyi vörösbort. Ilyen ár mellett érthető, hogy derék nyárspolgárunk felháborodik a híren, mely szerint eltörlik a ser vámját, ezáltal olyan olcsó lesz, hogy „senki sem fog bort inni, a szőlőket el kell adni, vagy burgonyát kell beléjük ültetni”. De ha csupán a ser fenyegette volna a derék pesti és budai borosgazdákat! Szinte nagyobb veszélyt rejtett a vízvívás! Jónás úr és kávéházi asztaltársai panaszkodnak is: „Az ármányos vízvívás már úgyis megrontott bennünket, de legalább annyiból megnyughatunk, hogy az bizonyosan nem fog sokáig tartani; mert egypár év múlva majd átlát-

ják az orvosok, hogy a folytonos vízvívás által végre minden erejükből kifogyanak az emberek; tekintsünk csak a hídra, midőn a szél fú, s tapasztalni fogjuk, hogy a legszakállasabb ifjakat is a karfákhoz sújtja. S mi okozza azt? Az, hogy bort nem isznak.”

Radó Richárd *Pest-Budai emlékek a 19. századból* című könyvében találkozunk egy újsághirdetéssel 1831-ből: „A vízvívás Budapesten olly rendkívülien terjed, hogy borkereskedésünket napról-napra nagyobbul mértékben fenyegeti. Némelyek tehát részvények útján alakítandó borfogyasztó egyesületet terveznek, mellynek célja: lehetőségig nagy mennyiségű magyar bort összevásárlani, és rendes gyűléseken meginni. Olly részvényesek, kik bort nem isznak, de a hazai bortermesztők szomorú állapotán segíteni kívánnak, magok helyett külön meghatalmazottakat is küldhetnek e részvényes ivókákra.” Íme, a bizonyíték: az elkötelezetten – értsd: a budai és pesti bor fennmaradásán – gondolkodó elme minden helyzetben megtalálja a kiutat, még akkor is, ha borivóknak és bort nem fogyasztóknak, részvényeseknek és részvényt nem vásárlóknak egyaránt áldozatot kell hozniuk.

A BUDAI SZŐLŐK A 19. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

Fényes Elek 1851-ben így jellemezte a várost: „Buda népessége a tanuló ifjúságon és katonaságon kívül 34 893, a hozzákapcsolt Ó-Budáé 10 760, így összesen 45 653 lélek, kik vallás tekintetéből nagyobbára róm.k., de van számos zsidó, óhitű, ref. és evang. is. Fő foglalatosságuk a kézművesség, kereskedés, föld-, s különösen a szőlőművelés. [...] Fő életmódot képez azonban Budán a szőlőművelés. Ugyanis a várost félhold formára kerülő hegyek többnyire szőlőtőkékkel díszlenek, s 8000 fertályra osztatván, 5334 holdat borítanak el. Bora színére nézve nagyobb a vörös, de egy idő óta a fejét is szaporítják.”

Hunfalvy János 1859-ben *Budapest és környéke* című könyvében Budán kívül Promontor [Budafok] és Szentendre szőlőiről és borairól ír elismerően. Előbbi településen „50-55 ezer akó bor terem, melly épp olly jó, mint a budai”, és Szentendre „fő gazdagsága az ő szép szőlőkertjeiben terem, mind veres, mind fehér bort természetnek, az első híresebb a másiknál”.

John Paget angol orvos utazóként járta az országot, 1839-ben adta ki Magyarországról és Erdélyről szóló, Angliában is megjelent könyvét. Buda leírásánál ezt olvashatjuk: „Itt terem a környék híres vörösbora. A budai borok, talán az Adelsberger [sashegyi, hegyesen: Adlerberger] a legjobb köztük, igen testesek és csak több év érlelés után fogyasztják őket: nem ismerek más borféléket, ami annyira emlékeztetne a burgundira, mint ezek, ízüket, minőségüket tekintve. A Magyarországon termő borfajták közül talán a budai borokat lehetne a legkönnyebben eladni az angol piacon.” (John Paget 1808-ban született Angliában és 1892-ben Erdélyben halt meg. Halálakor már csak Paget Jánosként tisztelték mint erdélyi, aranyosgyéresi földbirtokost, bortermelőt, a *Borászati Füzetek* szorgalmas, nagy tudású levelezőjét, a francia Becsületrend kitüntetését. Utóbbi a párizsi vilákiállítás boraival elért sikereit kapta meg. Magyarra válásában Wesselényi Miklós unokahúga, Wesselényi Polixéna a főszereplő, aki első férje halála után Paget-hez ment feleségül 1837-ben.)

Széchenyi *Buda-Pesti por és sár* című könyvének 1834-ben íródott előszavában szó esik azokról, „kik télen nyáron Pesten maradni kényszerülnek, én legalább szerencsétlenségnek tartom látni pl. a kiégett budai szőlőket”. Lehet, hogy túlzó vagy elfogult megállapítás, de mindenképpen valami bajra utal. És ekkor, talán mint következmény, beugrik Fényes Elek 15-20 évvel későbbi mondata: „A borkereskedés újabban nagyon megcsökkent.” Talán csak érzelmi alapon állítom, de vállalom: ugyanezt a tény jelezheti Hunfalvy is 1859-ben, amikor a szüretet követő „népünnepek” elmúltán sajnálkozik: „Még Schams 1822-ben azt írja: »Megfoghatatlan e népnek vigadozása és gyönyörködése. Mindenfelé hangzik a zene, az ének, a fütyölés és ujongás.« Most már a szüret csendesebben foly le, s a szüretet befejező vigalmak is csaknem teljesen megszűntek.” Megkezdődött egy akkor valószínűleg még nem tudatosult folyamat: a budai szőlő és bor visszaszorulása, majd a szőlőtermesztés megszűnése.

VÁMOK BUDÁN ÉS PESTEN

Széchenyi 1831-ben a *Világban* közli egy névtelen angol író leveleit, írójuk „nem kis féltékenységet” vett észre

Buda és Pest városának viszonyában. E „féltékenység” megértéséhez kitérő példát kínál a bor. Valóságos vámháború dúlt hosszú ideig a két – egymásra utalt – szomszéd között, melyet itt röviden Dvihally Anna Mária *A budai szőlőművelés története* és *A magyar italmérés gyakorlata a jövedéki törvény megalkotásáig* című művek felhasználásával ismertettek.

A 18. század elején Budának aránylag kevés termése volt (ne feledjük: Buda 1686-os visszavétele igen nagy károkkal, pusztítással járt), ezért a tanács fellépett az ellen, hogy a pestiek ingyen vigyék át a budai szüret termését. A pesti tanács viszont nem emelt kifogást, mert Pest szőlői nem tudták kielégíteni az itteni lakosság igényeit. A század második felében azonban fordult a kocka: Buda szívesen vette, hogy akkor már jelentkező borfeleslegét a pesti korcsmárosok és a pesti polgárok elvisszik, ellenben addigra a pesti tanács látta úgy: a budai borok behozatala hátrányos a pesti bortermelésre. A leírt helyzetet híven tükrözik az egyes időszakok vámrendeletei.

A budai tanács 1702-ben megszüntette a pesti polgárok budai határban termelt borainak vámmentességét. A vámolás a hajóhídon történt (tegyük hozzá: más árukra is kiterjedt). Az

ezzel lényegében egyidejűleg, 1703-ban kiadott Pest városi statútumban pedig ezt olvashatjuk: *„A polgárság kéri az idegen borok behozatalának megszüntetését, ha azok nem a polgárok csak saját termésű boraikat kívánják beengedni a városba – persze vám nélkül –, az idegen borokat ők is kitiltják. Egy 1733-ban kiadott Pest városi statútum meg is fogalmazza: „Minthogy tapasztaltatott, hogy a túlságosan szabad borbehozatal nemcsak a város közönséges hasznára, hanem in particulari [részleteiben] mindenkire nézve káros, mert megapasztja a városi bormérés és serfőzőház forgalmát, és ez a túlságosan igénybe vett szabadság kiviszi a pénzt a városból.” Ez bizony egyenes beszéd...*

A század közepén, 1743-ban a pesti tanács folyamodott a vámolás eszközához a budai borokat illetően: a Budán vásárolt vagy a pesti polgároknak a saját budai területükön termelt borait hordóként 16, illetve 24 garas vám megfizetése ellenében lehetett csak Pestre szállítani. A teljes igazság kedvéért írom le: amint a korabeli városi rendeletek között olvasható, ezt megelőzően minden idegen borra vonatkozott a vámfizetési kötelezettség, csupán három kivétel volt: *„A budai,*

csepeli és óbudai borokon kívül mindennemű idegen bor behozatala de simplici et plano [egyszerűen és egyenesen] tiltalmas; ami a saját szűkségletet illeti, azt az említett három szőlőhegyről vámmentesen lehet behozni; különben akonként 25 dénár fizetendő a városnak; mint-hogy azonban egyeseknek az említett szőlőhegyeken kívül is vannak szőlőik, ez esetben ugyan megengedtetik a bor behozatala, de az illetőnek tizedboletával vagy másképpen hitelesen igazolnia kell termése mennyiségét, nehogy ezen ürügy alatt több bort csempésszenek be a városba.” (Pest városi statútum, 1734.)

A budai borokra vonatkozó vám bevezetése a két város érintett szereplőit, a szőlősgazdákat, a korcsmárosokat és a fogyasztókat egyaránt felháborította. Miért volt egységes a felhördülés? Azért, mert részben saját tulajdonú szőlőből származó borra vonatkozott, másrészt pedig a budai bor legjobb vevői a pestiek voltak, a pestiek ugyanis jól tudták, hogy a budai bor jobb, mint a viszonylag kevés és minőségben szerényebb pesti, ráadásul drágább lett mindkét bor. A budai a vám miatt, a pesti a tanács áremelése miatt.

Pest-budai látkép, előtérben tabáni szüreti jelenettel, 1850-es évek

Vegyük hozzá: Pest még a behozható bor mennyiségének maximálásával is védte saját bortermelését. Ez a korlátozás 1788-ban a Helytartótanács határozatával szűnik meg (pontosabban: bármilyen mennyiségű budai bor Pestre hozható, előzetes engedély megléte esetén), de a vám megmarad. Az élet furcsa fintoraként mutatkozik meg a két város között a gazdasági helyzet változásából (vagy talán a gazdasági helyzet változtatásának szándékából) kialakult ellentét. Ugyanis maga Buda is tiltotta, majd később bizonyos taksa (amit nyugodtan nevezhetünk vámnak) befizetéséhez kötötte a budai polgároknak a budai határon kívüli szőlőkből származó bor bevitelét a városba. Elsőként valószínűleg a budai rácok tulajdonában lévő Csepel-szigeti szőlőkben termelt bor behozatala körül alakult ki éles vita, amely teljesen elfajult – még a bécsi udvar is beleszólt, érdekes módon a rácok mellett, a budai németek ellenében. Ebben az esetben végül a budai hatóság győzött, maradt a hordónkénti 15 garas behozatali vám. És meg kell védenem utólag is a budai tanácsot, ugyanis joggal hivatkozott arra, hogy a csepeliek is taksa megfizetése mellett engedik be a budai borokat, ráadásul nem voltak szívbajosak, ők hordónként 24 garast vetettek ki rájuk.

A csepeli példa nem egyedi, később a promontori és az újlaki borok esetében is újrajátszották a meccset, igaz, kicsit más tartalommal. Horányi Gábor nemes úr és egyben budai polgár kérte, hogy promontori birtokáról származó borát a városba hozhassa és kimérhesse. A tanács tiltása után a kamara döntött, lehetővé téve, hogy a kérelmező élhessen nemesi jogával. Az újlakiak sérelme, hogy Óbudán termelt boraik után fizették az évenkénti és személyenkénti 10 garast, de borukat tilos volt a városba vinni. Ezért kérték, hogy előre megállapított összeg ellenében ők is bevihessék és kimérhessék saját borukat. Ismét a kamara döntése érvényesült: 25 garas megfizetésével megkapták a jogot.

Az olvasónak zavaró lehet, hogy Budáról írok, de belefoglalom hol Óbuda, hol Újlak, később Felhévíz, esetleg más települések említését. Hosszabb fejtegetés helyett Rómer Flórisra hivatko-

zom, aki a *Régi Pest* című tanulmányában kimerítő elemzést ad a nevekkel kapcsolatban. Itt most elég annyi, hogy kutatásai szerint a régi királyi okmányokban még Pest is „*együtt említetik Budával, neve Alt-Ofen, Óbuda pedig Eczelburg néven ismert*”, és csak később alakult ki a Duna jobb partján fekvő településekből – az előbb felsoroltakból meg Aquincumból – Budavárával Buda, s lett külön város Pest. Mielőtt bárki felesleges közlésnek tartaná mindezt, gyorsan egy további idézettel indoklom: „*Hogy ezen időben nemcsak az egész régi Buda-Pest, hanem még Új-Bécs is Budához tartozott, látjuk a budavárosi törvénykönyv azon fejezetéből, mely az idegen borok vásárlásáról és eladásáról szólván, mindazt felszámolja, mi akkor Buda hatósága alá tartozott.*” Azaz: a bor adja az útbaigazítást számunkra.

A BUDAI SZŐLŐK EMLÉKEI A KEZDETEKTŐL

Buda – és Buda környékének – szőlőtermesztése valóban a régi időkre nyúlik vissza. Óbudai és aquincumi régé-

szeti leletek, köztük a nemrégiben előkerült szőlőmagmaradványok egyértelműen jelzik a kelták és a rómaiak szőlőkultúrájának jelenlétét. Ezt követően a 13. századból állnak rendelkezésre immár írásos adatok arról, hogy Budán szőlőtermesztés folyt. Egyrészt bizonyíték van arra, hogy Budának bérlet szőlője volt, több polgár a kánai és a telki apátságtól vett bérbe szőlőt, másrészt IV. Béla királyunk a tatárok kivonulása után a városoknak, köztük Budának az élet újraindítása érdekében kiváltságokat adott, melyek egyike szerint a budai szőlőtermesztők mentesültek a cseberadó fizetése alól.

A mentességek – és persze a gazdasági helyzet – jelentősen hozzájárultak a szőlőtermesztés terjedéséhez, a szőlőbirtok meghatározó vagyonná vált, jól mutatja ezt az 1302. év eseménye. Polgárháborús állapotok alakultak ki, az ország egyik fele Vencel cseh királyt akarta magyar uralkodónak, másik fele viszont Anjou Károly Róbert oldalán állt. Buda történetesen Vencel-párti volt ekkor, így nem meglepő, hogy az ellentábor ostrom alá vette. Az Anjou-hívek nem boldogultak, gondoltak hát egy merészet, és a város

A Mélypince ismert tabáni vendéglő és borkimérés volt az 1930-as években

Elpusztul-e a magyar bor?

Okos gazdáknak való jó tanács.

MÉHNER VILMOS-féle KÖNYVKIADÓHIVATAL.
(Budapest, IV., ker. Egyetem-utca 4.)

gazdasági alapját kezdték pusztítani: kivágták a gyümölcsfákat és a szőlőket. Az egyébként békés budai polgárok és szőlőtermesztők ezt már nem tűrhették (ráadásul szüret idején történt mindez, tehát veszve látták termésüket, megélhetésüket), kicsaptak és szétverték az ostromlókat – egészen Fehérvárig kergették őket –, vérük árán védve meg szőlőiket.

Ha a történelmet nézzük, talán nem is voltak olyan béketűrők a budaiak. Kissé előreugorva az időben, 1439-ben is fegyvert ragadtak egy német–magyar városi belviszály nyomán, amikor a magyar párt vezére, Ötvös János gyilkosság áldozata lett, testét a Dunába dobták, de a víz kivetette. A feldühödött polgárok, amint a korabeli krónikás kiemeli – és ezért kaphatott helyet e történet a budai borokról szóló cikkben –, „a város szőlőiben dolgozó napszámosokkal együtt” a német kereskedők házára támadtak.

És hogy nem általános forrongásról volt szó, jelzi, hogy a szintén gazdag olaszok házait, vagyonát nem bántották. Több történetíró azt is megkockáztatja, hogy Hunyadi László 1457. március 17-i budai lefejezésének időpontja azért esett kora estére, mert a nagyszámú szőlőmunkás akkor még nem ért haza, ugyanis a napszámosok zöme magyar volt, és tartottak attól, hogy zavargás támad.

1705 májusában is csatázniuk kellett a budaiaknak, ezúttal a kurucok dúltak a szőlőkben. A gazdák és napszámosaik fegyverrel próbáltak ellenállni, java részük sajnos ottveszett, 400 halott – köztük bizony sok asszony és gyerek – maradt az összecsapás után. (Ne legyenek illúzióink, kuruc vitézeink másutt is romboltak, ismeretes a tokaji pusztításuk is.) De a budaiak és a kurucok is gondolkodó emberek voltak, és tárgyalni kezdtek, aminek eredményeképpen a szüret már békésen

A filoxéra és peronoszpóra elleni védekezés módjáról szóló ismeretterjesztő (ponyva) kiadvány 1892-ből

zajlott le, persze ezt Buda város és a budai polgárok bukszája bánta.

A RÁCOK MEGJELENÉSE

Közismert tényként tartjuk nyilván, hogy szőlőművelésünk és borászatunk fejlődésére nagy hatással voltak a szerbek, vagy ahogy régen hívtuk őket (amiről helységneveink is tanúskodnak), a rácok. Az ampelográfusok és tudománytörténészek a rácokhoz kötik a kadarka meghonosodását, a borkészítés folyamatában pedig a káci alkalmazása fűződik hozzájuk. Nos, a rácok első közösségei valószínűleg a 14. század végén, Zsigmond király alatt jutottak el Budára, megalapozva egy új szőlőtermesztő és részben szőlőtulajdonos városi réteget.

Jöttek azután rácok egyrészt a török elől menekülve, másrészt a törökökhöz csapódva, de a török kiűzését követően is Magyarországra, így Budára is. Szerepüket szemléletesen mutatja, hogy 1700-ban, amikor Buda városa a gazdátlanra vált, elhagyott területeket ismét gazdasági tevékenységre kívánta használni, használtatni, 18 magyar, 36 német és 201 szerb családnak adott ingyen szőlőterületet. A rácok külön városrészben, lényegében egy tömbben éltek, bár az is nyilvánvaló, hogy a meggazdagodott polgárok már kiszakadtak a régi helyről. Ezt valószínűsíti a francia Maria Montague-nak, Wortley angol követ feleségének 1717-ben kelt levele: „A falon kívül számos apró házak, vagyis jobban mondva kunyhók tömege áll, melyet Rácvárosnak neveznek és teljesen rácok lakják.” Buda kormányzójának – a levélíró nevezi így kísérelőjüket – megjegyzéséből következtethetünk létszámukra is: „A kormányzó állítása szerint 12 ezer harcost állíthat síkra.”

Ugyanakkor Buda megmaradt német nyelvű városnak, amit jelez, hogy a szőlőterületek, a 60 dűlő neve például az 1789-es összeírásban kizárólag németül olvasható, és ez a későbbiekben is csak igen lassan változik. Mind ez arra is utal, hogy a német (ajkú) polgárok fontos, meghatározó helye Buda szőlő- és borkultúrájában nem forgott veszélyben.

ZSIGMONDTÓL A TÖRÖK IDŐKIG

A rácokra vonatkozó rövid fejtegetésünk Zsigmondtól indult, maradjunk még az ő korában, mert fontos dokumentumot találunk: *Buda város jogkönyve*, röviden a *Budai jogkönyv* Zsigmond király uralkodása idejében datálódott, bár a kutatók kimutatták, hogy valószínűleg egy Mátyás király regnálása alatt készült, német nyelvű másolatot ismer az utókor. A jogkönyv számos, a szőlővel és a borral kapcsolatos szabályt rögzít, adózási, ellenőrzési, termelési, kereskedelmi területre kiterjedve. Természetesen nem ismertem ezeket részletesen, csupán azt hangsúlyozom, hogy a *Budai jogkönyv* egyértelműen a szőlő (és a bor) gazdasági szerepének alapvető fontosságát tükrözi.

Bizonyos, hogy előző megállapításunkkal nem tévedünk. Bertrandon de la Brocquiére francia lovag 1433-ban tett utazást Magyarországon, budai látogatásáról egyebek mellett ezt írja: „*Buda környé-*

ke rendkívül kies, a talaj pedig mindenemű élelmiszert bőségben szolgáltat, különösen kitűnő a fehérbor, mely tüzeségét a számos meleg forrástól és az azokban lévő kénthől kapja.” A lovag megfigyelése alapján joggal feltételezhetjük, hogy ami bőségben és kitűnő minőségben terem, az a polgárok megélhetésének, sőt jólétének meghatározó része, megérdemli és kötelezővé teszi a város vezetésének – jó értelemben vett – szabályozó tevékenységét. Érdekes a francia elmélete a borok minőségére és jellegére vonatkozóan, de nem áll vele egyedül: Mátyás történetírója, Antonio Bonfini – *A magyar történelem tizedei* című könyvében – lényegében megismétli ezt: „*A pilisi megye pedig a Dunára rúg ki, hegyesdombos terület, egészében szőlőtermő, a hévizek miatt kénartalmú bort terem, mely gyorsan részegít.*”

Budát nehezen hagyhatták ki a külföldi utazók, akár hivatalos küldetésben, akár érdeklődőként, akár átutazóban jártak hazánkban. A város kereskedelmi jelentőségét pedig kifejezik azok a királyi rendeletek, amelyek árumegállító jogot adva előírták a 14. század első felében, hogy minden magyar-

országi kereskedő köteles Budát útba ejteni. De miért fontos ez témánk szempontjából?

A bor mint kereskedelmi cikk természetesen nem csupán Budán, hanem egész Magyarországon meghatározó jelentőségű termék, a kivitel zömét Mátyás király koráig élő állat – elsősorban az akkor még ritka nagy testű szarvasmarha – és a bor tette ki. Ezt Fügedi Erik is megerősíti a 15. század magyar gazdasági viszonyait elemezve: „*Hasznat a bor és a vágóállat hozott. A középkori Magyarországon nem nagyon ittak vizet, s miután az ország északi részén hiányzott, érdemes volt új meg új területeket bevonni s a megtermelt bort nagy távolságra elszállítani.*”

A bortermelésből Mátyás alatt is kivette részét Buda, Vahot Imre azt írja: „*Az őrtornyokkal beépített Szent Gellért hegy tájékán már ekkor szép szőlős halom terültek el, miket Mátyás király Champagne- és Burgundiából hozott nemes venyigékkel gazdagított.*” E vélekedést Bél Mátyás is tényként rögzíti. Semmiképp sem kívánok a nagy „megtaláló” szerepében tetszelegni, de az embernek azért csak-csak eszébe jut

Szüreti előkészületek
Jókai Mór svábhegyi
kertjében, 1892

Paget véleménye a budai borokról: „Nem ismerem más borféléket, mi annyira emlékeztetne a burgundira, mint ezek, ízüket és minőségüket tekintve.” Hunfalvy János szintén Mátyás korát ismeretve áttételesen bizonyítja a szőlő (hegyek) meghatározó szerepét, amikor egy templom helyét így határozza meg az idegen számára: „egészen éjszakra, a szőlőhegyek közelében Boldogságos Szűz Mária remete kolostora volt.”

Az ország Mátyás-kori borkultúráját, a borivás elterjedtségét jól jelzi a mindenki által ismert visegrádi borkút, amely ünnepnapokon fehér- és vörösbort szolgáltatott. Kicsit epésen teszem hozzá: ez a mai szemmel már enyhén szólva giccses spektakulum igazságos Mátyás – kemény adókkal megalapozott – gazdagságát is kiválóan mutatta bel- és külföldieknek egyaránt. Nem is hoztam volna szóba, ha Budán nem találkozhattak volna hasonlóval 1501-ben az ott élők. Tommaso Daniero modenai követ írja, hogy II. Ulászló állíttatott hasonló szökőkutat a városban Úrnapján: „A főtér közepén igen csinos szökőkút állott, melyből egész nap kitűnő bor folyt.” Közvetve II. Ulászlóhoz fűződik egy másik, Buda szőlőit elismerően mutató írott emlékünkhöz. A király 1502-ben vette el Candalei Anna francia hercegnőt. Az ara Magyarországra utazása során a vele lévő fegyvernök így írta le a várost: „Buda lapos hegyen áll, mint egy fél mérföldnyire gyönyörű szőlőhegyek láthatók.”

A BUDAI SZŐLŐK A TÖRÖK URALOM ALATT

Oláh Miklós, a későbbi esztergomi érsek, Magyarország primása 1536-ban Brüsszelben Mária királyné magántitkáraként fejezte be *Hungaria* című művét. Ebben Budáról szólva néhány megjegyzést tesz, amelyekből következtetni lehet az itteni szőlő- és borkultúrára. Meglepő, hogy bár az előzőekben megidézettek elismeréssel írtak a budai borról, és az Oláh Miklós utáni időszakban született beszámoló is így tanúskodnak, ő maga nem lelkesedik értük. Teszi ezt annak ellenére, hogy országos méretekben más a véleménye: „Bor olyan bőségben van, hogy Magyarországnak szinte valamennyi tája (kivéve a Tiszán innen és túl Várad felé eső síkságot, valamint Bács vidékét) nemes, édes és savanyú, e kettő utóbbi közé eső könnyű, köze-

pes erejű borokat terem, de sokkal több vöröset, mint fehérét.” Majd később: „Többször megtörténik, hogy az enyhe hőmérséklet és a kedvező évi időjárás a bor akkora mennyiségét árasztja, hogy alig akad a bor eltevéséhez elég hordó.”

Ilyen körülmények között édeskesvésnek látszik annyit olvasnunk Budáról, hogy „maga a kőszikla, amelyen a város el van helyezve, a borospincékért alá van ásva”. Kissé visszahozhatja a budaiak önbecsülését a Gellért-hegyi táj ismertetése után következő rövid félmondat: „a többi hegyeken pedig gyönyörű szőlők díszlenek”. Közvetett információ a szőlők szerepéről, hogy Buda-Felhévíz leírása kapcsán külön említést tesz a szőlőmunkásokról, megkülönböztetve őket a parasztoktól, mintegy utalva ezzel fontos szerepükre: „Három vagy négy meleg gyógyforrás, némelyik a Duna-parttól alig tíz lépésnyire terül el, ezekben parasztok és szőlőmunkások szoktak fürödni.” Pest is lenézőleg említetik, ugyanakkor úgy tűnik, a bor szempontjából nem indokolt ez a vélemény: „kereskedelme jelentéktelen, lengyelek, sziléziaiak sok bort vásárolnak itt össze.” De Budára nézve megint lehangoló, hogy a jó bortermő vidékek felsorolásában megtalálható a Szerémség, Baranya, Somogy, Sopron, Pozsony, Eger, Borsod-Abaúj, Veszprém, Zala és Erdély – Buda azonban nem.

Evljia Cselebi 1666-ban tett utazást Magyarországon, s a budai borokról is megemlékezett: „Kitűnő gyümölcsök bőségben teremnek. Lédús és érett, csípős szőlője van. E város korcsmás embereinek különféle részegítő italai vannak. Egy ketkösia nevű, sárga-topázzsínű bora van, a minő Bodzsa-Ada (Tenedos) és Anko szigetén sem terem. [...] A budai vámfelügyelő szerint három órányi helyen 7000 szőlőskert van.” (Tenedos szigete Trója előtt található, a görög hajóhad e sziget mögött rejtőzött, miután a leleményes Odüsszeusz javaslatára a városkapunál elhelyezték a híres falovat. Anko szigetét sajnos nem tudtam azonosítani.)

Edward Brown nem sokkal Cselebi mester után, 1669-ben érkezett hazánkba, ő sem hagyta ki Budát, így természetesen a budai szőlőkről is akadt mondanivalója: „A világ legjobb szőlője rendkívüli bőségben terem, azonban a Vác melletti Verőcénél a legpompásabb fordul elő. A borok általában kitűnőek és finomak.” Láthatjuk, ő tovább néz, Buda mellett Verőcét is említi (hová-

lett a verőcei bor?), és általában is dicséri a magyar borokat.

A kort bemutatandó, utolsónak nem külső szemlélőt, nem külföldi utazót, hanem egy budai zsidó polgárt hívok tanúnak a szőlők és a bor szerepének jellemzésére. Schulhof Izsák 1686-ban jegyezte le krónikáját, leírva azt az embertelen helyzetet, amely a Budát felszabadító keresztény csapatok dúlása nyomán alakult ki. Könyvecskéje elején azonban még szól a békés 1678–79-es évekről. „A város a török birodalom uralma alatt állott, s lakozásunk viruló volt, akár a zöldellő olajfa, biztonságos és nyugalmas – valóban elmondhattuk: »ki-ki a maga szőlőlugasában, a maga fügefája alatt« tanyázhatott. Az élelem olyan olcsó volt, hogy aki hallja, el sem hinné [...] egy nagy mérő – azaz pint – bort két császári garasért vehettünk a kereskedőtől, de ha valakinek magának is volt préháza, és egyedül készítette a borát, a bor pintje nem került többbe, legföljebb három vagy négy krajcárba.” Nem kell magyarázkodni: nyilvánvaló, ha ilyen olcsó a bor, akkor bőven van belőle, azaz a szőlőtermesztés is a régi szinten folytatódik.

Az idézetek azt mutatják, hogy a vallási különbségre alapozott hiedelmekkel ellentétben a török uralom alatti magyar országgrészen nem szűnt meg, sőt éppen ellenkezőleg: virult a szőlőművelés, a borkészítés! És így volt ez a törökök magyarországi „fővárosában”, Budán is. A törökök sem vették meg a borból származó adót, számosan a bort sem, amint azt írásos emlékek is bizonyítják.

A VÖRÖSBOR FELTŰNÉSE ÉS ELTŰNÉSE

Buda városának jegyzőkönyve 1701-ben említi először vörösbor kiadását a város pincéjéből. Bél Mátyás 1733-ban pedig már a budai vörösborki kiváló minőségét dicséri, miközben fehérborról egy szót sem ejt. Igen, mindegy két évtized alatt fehérből vörösré váltott a budai szőlő. Amúgy nem példa nélkül való egy borvidék színváltozása, lezajlott ez Egerben és Gyöngyösön is (Eger fehérről vörösré, Gyöngyös vörösről fehérre váltott).

A másik jelentős, a budai szőlőtermesztést és borkészítést befolyásoló tényező a németek 1700-as évektől kezdődő betelepülése Budára és Buda környékére. Azokról a sváb, bajor, eseten-

—→ Szüret a Sváb-hegyen, 1892. Az előtérben Jókai Mór az unokájával

ként szász, főként közrendű németekről van szó, akik szervezett betelepítési akciók révén jöttek, magukkal hozva a rácokétól különböző fajtáikat, művelési módjukat és borkészítési módszereiket. (Ekkortól számíthatjuk a „braunhaxlerék” megjelenését. Ők voltak azok a szorgos szőlőművészek, akik mezítláb, feltúrt nadrágszárral dolgoztak a szőlőben, s mezítelen lábszárukat a nap és a szél barnára cserzette.)

Együtt van tehát minden, ami szükséges ahhoz, hogy a kiváló minőségű Budai vörös kilépjen a színpadra: a rácok és a németek fajtái, a rác és német szőlőtermesztési, szőlőfeldolgozási, borkészítési technológiák, a szorgalmas szőlőművelő nép. Ez a fényes pálya törik meg az 1800-as évek második felében. Első oka nem a filoxéravész (ahogy azt a szakirodalomban számos szerző előszeretettel ismételteti), hanem egy gazdasági – és részben társadalmi-fogyasztói – sokk: „Buda nem bírja többé jó áron eladni vörös borait, melyek a belfogyasztásban keresettek nem voltak. Ez idő alatt nőtte ki magát Buda-Pest nagyobb várossá; a helyi fogyasztás növekedett évről-évre és vele a fehér bornak keres-

tetése, s Buda hoppon maradván vörös boraival, iparkodott nyakra-főre fehér borra változtatni át ültetvényeit.” Entz Ferenc kritikus szakmai elemzése ez 1871-ből, amely a borvidék „visszaféheredését” dokumentálja. (A közel-múltban és napjainkban Egerben figyelhetünk meg hasonló folyamatot, azonban annak méretei nem vethetők össze a budai esettel.)

Ráadásul az „ültetvények fehér borra változtatása” – ismét Entz szerint – olyan folyamat, ami „csak kapkodás után” zajlott le. S hogy mi a kapkodás lényege? „Buda tehát kapkodott, szintugy, mint a vörös bor termelésével foglalkozó vidékeink bármelyike, a fehér fajok után, s a véletlennek szintugy, mint szőlészetünk primitív állapotainak gúnyja játszott mindannyiuk kezébe a legkülönbözőbb, de jobbára csekély értékű fehér hazai fajokat.” Entz szigorú véleménye: „Bortermelésünk, mely a múltban a jeles vörös bor előállítására fektette fő súlyát, ezen multban minden irányban tökéletesebb volt, mint ma és hogy a mai süllyedés okainak nagy része azon könnyelműségben és szakismeret hiányában keresendő, mellyel fehér fajok általános elterjesztésében jártunk el, és mellyel tiszta kadarkaiültetvényeinket tarka és silány fajú quodlibetekké [quodlibet: minden rend és

összefüggés nélkül egymás mellé változtatott] változtattuk át.”

A kor tudós szakembere meggyőző: a „minden rend”, azaz szakmai elképzelés nélkül keverve ültetett, vörös- és fehérbort adó, korai és késői érésű fajták egyvelege egyenesen vezet a minőség és ezzel a kereslet csökkenéséhez, a külföld érdeklődésének elvesztéséhez. A filoxéra csak lezárta a budai szőlők s ezzel természetesen a Budai vörös történetét. Mára a Soós István Borászati Szakképző Iskola Tangazdasága őrzi a történelmet, valamint a Kadarka Kör lelkes civil társasága próbálja meg visszaidézni a budai szőlők hangulatát, vele a Budai vörös régi ízét a 12. kerületi Jókai-kerti kicsiny parcellában.

JÓKAI KERTGAZDASÁGA

Jókai 1853-ban vásárolt meg kétholdnyi területet a Svábhegyen Schweitzer hegedűgyárostól, a vásárlás pénzügyi alapját az *Egy magyar nábob* című könyvéért kapott összeg képezte. Nem művelt, erősen köves talajt talált, ahol aztán több év munkájával virágzó gyümölcs- és szőlőültetvényt alakított ki. Roppant büszke volt kertészeti tevékenységére, tegyük hozzá,